

Diakoni välissä kulkijana: Varhaisen kirkon diakonit tarjoavat mallin yhdistävälle johtajuudelle

Varhaiset diakonit: Aukko johtamisen tutkimuksessa

Tässä artikkelissa hahmottelen viisitoistavuotisen varhaiskirkon diakoneihin liittyvän tutkimustyön tuloksiin perustuen *yhdistävän johtajuuden* (*connecting leadership*) mallia. Taustalla on kongressi, jonka järjestin vuonna 2009 yhdessä Tilburgin yliopiston ja Institutum Patristicum Augustinianum kanssa Roomassa. Sen esitelmistä valtaosa päättyi sittemmin kongressijulkaisuun, joka ensimmäisenä kokosi yhteen asiantuntijoiden analyysejä diakonien roolista varhaisessa kirkossa (Grossi et al., 2010). Julkaisu osoitti lukuisia aukkoja aiemmassa tutkimuksessa, esimerkiksi koskien *Didakhe*-nimellä tunnettua varhaista tekstiä. Lisäksi julkaisun myötä kävi ilmi, että tutkimuksessa ei yleisesti osattu ottaa huomioon filologian tuoreita tuloksia liittyen diakonia-sanaan: se kytkettiin turhan hätäisesti nöyrään auttamiseen.

Havainnot johtivat eteenpäin: Esko Ryökäs, suomalainen kollegani, pyysi minua mukaan tutkimushankkeeseen, jossa paneuduttaisiin lähdeaineistoon järjestelmällisemmin. Muutaman tutkijatapaamisen ja valtavan kirjeenvaihdon ja toimittamisen tuloksena julkaisimme kokoomateoksen kahden ensimmäisen kristillisen vuosisadan diakoneista ja diakoniasta (Koet et al., 2018). Teoksen jatko-osa on tätä kirjoitettaessa kustantajalla ja ennakkotiedon mu-

kaan ilmestyy tammikuussa 2024 (Koet et al., 2024). Vuosien tutkimustyön perusteella on mahdollista muodostaa aikaisempaa laajempi kuva varhaisen kirkon diakonien roolista ja tehtävistä. On paikallaan kysyä, mitä tuorein tutkimus kertoo diakoneista ja diakonaatista.

Diakonin roolin ja työtehtävien alkuperän etsiminen ei ole helppoa. Olen kuvannut sitä palapeliksi, josta puuttuu paloja. Lisäksi omat tulkinnalliset silmälasimme vaikuttavat hahmottamiseen, tietämättämme tai tiedostaen. Protestanttistaustaisilla teologeilla on usein taipumus nähdä diakonian viran synty epätoivottavana. Ihanteena on karismaattisesta johtajuudesta kirjoittanut Paavali, jonka ajatukset sitten Luukas olisi kanavoinut institutionaaliin virkaan. Monet saksalaisteologit kutsuvat ilmiötä varhaiskatolisuudeksi (*Frühkatholicismus*), joka ei aina ole kohteliaisuus. Katoliset teologit ja historioitsijat ovat puolestaan hakeneet Apostolien teoista vahvistusta ajatukselle apostolisesta jatkumosta. Esimerkiksi Ap. t. 20:17–30, jossa Paavali Luukkaan mukaan puhuttelee Miletoksen vanhimpia (*presbuteroi*), on tulkittu osoitukseksi siitä, että Paavali olisi jo perustanut pappeuden – kehittyihän kreikan ilmaisusta *presbuteroi* nykyinen pappi-sanue.

Diakonaatti on jäänyt usein tutkijoilta sivurooliin. Esimerkiksi belgialainen katolinen teologi Edward Schillebeeckx keskittyy kirkon virasta kirjoittaessaan presbyteereihin jättäen piispat (*episkopos*) vähemmälle huomiolle. Diakonit hän joko kokonaan ohittaa tai väheksyy heidän rooliaan: esimerkiksi *Didakhesta* puhuessaan hän tulkitsee maininnan diakoneista koskevan presbyteerijä. Diakonien erityislaatuisuus jää huomaamatta.

Varhaisen diakonien viran ymmärtämisessä avainteksti on Ap. t. 6:1–7 kertomus seitsemästä erityiseen tehtävään valitusta miehestä. Ireneuksesta alkaen tekstin on tulkittu puhuvan diakoneista. Historiallis-kriittiset eksegeetit ovat huomauttaneet, ettei tekstissä käytetä sanaa *diakonos*. Teksti kuitenkin osoittaa, että Luukkaalla oli mielessään kaksijakoinen seurakunnan johtajisto, jossa oli kaksi osapuolta. Tästä voidaan juontaa kahtalaisen johtajuuden malli: *episkopoi* ja *diakonoi*.

Diakonin rooli varhaiskirkossa

Kreikan sana *diakonos* tunnetaan Platonista alkaen. Varhaisessa tekstissään Socrates (*Politeia*, 368–371) kuvaa diakonosta kahden yhteisön välillä toimivana välittäjänä. (Koet, 2019, 28–32). Ilmaisu käytetään laveassa merkitys-

kentässä, jota yhdistää yksi tekijä: *diakonos* toteuttaa henkilöltä tai yhteisöltä saamaansa tehtävää, johon hänellä on sitova mandaatti. Ilmaisua *diakonos* on usein käytetty merkityksessä pöytäpalvelija. Tulkinta pitää paikkansa, mutta on muistettava, että pöytäpalvelus oli antiikissa korkea-arvoinen luottamus-tehtävä.

Uuden testamentin ensimmäisiä *diakonos*-sanan esiintymisiä on ensimmäinen Korinttilaiskirje. Kirjeen alussa Paavali keskustelee suhteestaan Apollockseen. Tutkijat ovat usein painottaneet tulkinnassaan Paavalin ja Apollocksen kannattajien välistä jännitettä. Teksti käsittelee kuitenkin jotain muuta: Paavali ja Apollos ovat molemmat *diakonoi*, mikä on usein käännetty palvelijaksi (1 Kor. 3:5), mutta he ovat myös toinen toisensa yhteistyökumppaneita (*co-workers*). Muutama tutkija huomauttaa tähän oitis, että kyse ei ole viroista, kuten myöhemmässä diakonaatissa. Näinkin voidaan todeta, mutta keskeistä on, että jae kuitenkin yhdistää diakonin ja yhteistoiminnan. Tämä piirre kehittyi myöhemmin niin tärkeäksi, että se mainitaan katolisen kirkon diakonien ordinaatiossa. Diakoni on yhteistoimija (*cooperator*). 1 Kor. 3 osoittaa linjan, joka on tunnusomaista *diakonos*-sanan myöhemmille esiintymille.

Miten ajatus diakonista yhteistoimijana sitten kytkeytyy kristilliseen johtajuuskuvaan? Jo kristillisen kirkon varhaisvaiheissa diakonista tuli piispan diakoni. Tuli jopa mahdolliseksi kertoa jotain diakonista kertomatta samalla jotain hänen piispastaan. Varhaiset tekstit kuten Fil. 1:1 todistavat johtajuusmallista, jossa osapuolina ovat *episkopos* ja *diakonoi*. Sama ilmenee kun 1. Tim. 3:1–13 jakeissa kuvataan peräkkäin piispojen ja diakonien pätevyysvaatimuksia. Vastaava kaksinainen malli ilmenee jakeissa Ap. t. 6:1–8:3. Siinä apostolit jakavat seitsemän valitun kanssa *diakonian* (tämä alkutekstissä käytetty kreikan termi voidaan kääntää tässä yhteydessä esim. palveluviraksi tai tehtäväksi). Vaikka valittuja seitsemää ei kutsuta diakoneiksi, heidän tehtävänsä kutsutaan termillä *diakonia*, siis samalla termillä kuin apostolien tehtävää. Ei siis ole yllättävää, että seitsemään valittua kutsutaan myöhemmin diakoneiksi.

Myöhemmissä teksteissä yhteistyöstä kerrotaan puhumalla diakoneista piispan käsinä. Tämä ilmaisu on käytössä erityisesti niin kutsutuissa kirkkojärjestyksissä (1.–5. vuosisatana), jotka antavat tietoa varhaiskristillisten seurakuntien sosiaalisesta rakenteesta. Koska tekstejä on luotu monen vuosisadan aikana, niissä on sisäistä vaihtelua. Varhaisimmista kirkkojärjestyksissä esimerkiksi työntekijöillä nimeltä *presbyteroi* on vain vähäinen rooli. Varsin myöhäisessä kirkkojärjestyksessä, joka tunnetaan nimellä Apostoliset konstitutuu-

tiot, *Constitutiones Apostolorum*, diakonien tehtävät on kuvattu kiteytyneesti: ”Salli diakonin olla piispan korvat, ja silmät, ja suu, ja sydän, ja henki” (AC 2.44).

Diakonin tehtävät varhaiskirkossa

Edellä esitetystä herää kysymys, mitä diakoni sitten käytännössä teki. Diakonin piispalta saama valtuutus merkitsi, että hän oli piispan ”laajennus”. Niinpä diakoni saattoi piispan asemesta seurata, miten asiat sujuivat yhteisössä: kuka on sairas, kuka köyhä, kulkeeko muukalaisia paikkakunnalla? Diakoni, joka Apostolisissa konstituutioissa saattoi olla myös naispuolinen, toimi linkkinä yhteisön ja piispan välillä.

Vaikka varhaisessa kirkossa oli myös nuoria piispoja, oletuksena oli yleisesti, että piispa ei ollut nuorukainen. Esimerkiksi toisessa kirkkojärjestyksessä kuvataan piispan ja diakonin suhdetta toteamalla, että diakonin tulee informoida piispaa tärkeistä asioista, mutta tätä ei saa tehdä kuin kerran viikossa: ”Hän ei saa murehduttaa piispaa, vaan viikon ensimmäisenä päivänä hänen tulee kertoa kaikki, jotta hän [piispa] olisi informoitu” (*Testamentum Domini* 1:34). Ei tarvitse olla salapoliisi ymmärtääkseen, että ajatuksena on olla suotta rasittamatta vanhaa piispaa. Tässä nimenomaisessa yhteydessä diakoni auttaa piispaa huolehtimaan apua tarvitsevista lampaistaan sekä omassa laumassaan että laumansa ulkopuolella olevista muukalaisista.

Yhteisön tarpeista huolehtiminen ei ollut vain piispan tehtävänä vaan hänellä oli apunaan ja työtoverinaan diakoni. Diakoni joka tässä yhteydessä oli todennäköisesti useimmiten mieshenkilö, on kutsuttu termillä alttarin palvelija, *minister altaris*. Kaikkein varhaisimmissa dokumenteissa piispa asettaa ehtoollisen, ja tällöin hänellä on apunaan diakoninsa. Jälkimmäisen vastuulla on ehtoollismalja. Ilmaisia alttarin palvelija käytetään edelleen katolisessa diakonin vihkimyksessä.

Havainnollista on se, miten kuvataan *episkopoin*, *presbuteroin* ja *diakonoin* osalta alttaritilaan sijoittumista. Piispalla oli oma istuimensa apsiksen keskellä. Hänen ympärillään istuivat penkeillään *presbuteroi*. Tätä istumajärjestystä kuvaavat rakenteet näkyvät vieläkin joissakin hyvin vanhoissa kirkkoissa. Joissakin tapauksissa miehet istuivat yhdellä ja naiset toisella puolella. Diakonit kuitenkin aina seisoivat (*diaconi semper stant*). Heillä oli paljon tekemistä, järjestyksen ylläpitoa, ohjeiden antamista, ovien avaamista, alttarille tuoduista

lahjoista huolehtimista ja ehtoollisen aikana maljasta huolehtimista.

Piispan avustaminen mahdollisti diakonille myös laajemman toimimisen piispan nimissä. Ajan tapaan oli yleistä, että seurakunta tervehti toisia seurakuntia kirjeellä. Tätä teki jo Paavali. Kun ei vielä ollut postilaitosta, oli erityisesti huolehdittava lähetysten kulkemisesta perille ja niiden aitoudesta. Tähän käytettiin luotettavaksi tunnettuja lähettejä ja kirjeenkantajia. Varhaisessa kirkossa tämä rooli oli usein papistolla, ja alkuaikoina hyvin usein diakoneilla.

Gregorius Suuri (n. 540–604) tarjoaa esimerkin siitä, miten Roomassa diakonille voitiin antaa tärkeitä tehtäviä. Toimittuaan kaupungin hallinnossa aikansa ja vietettyään aikaa myös luostarissa, paavi Pelagius vihki Gregoriuksen diakoniksi. Hänen tehtäväkseen tuli auttaa Pelagiusta Rooman seurakunnan hallinnossa. Yksi hänen tehtävistään tunnetaan nimikkeellä *apocrisarius*: hän toimi paavin edustajana valtakunnan oikeusistuimessa Konstantinopolissa 579–586. Tämä myötävaikutti hänen valintaansa myöhemmin paaviksi. Hänet, ja monet hänen jälkeensä, vihittiin piispaksi ilman vihkimistä papiksi.

Piispan yhdyshenkilönä toimiminen ilmeni monin eri tavoin, messun yhteydessä ja sen ulkopuolella. Diakoni myös yhdisti evankeliumin ja Jeesuksen seuraajat lukemalla evankeliumia ääneen. Nykyaikana, painettujen kirjojen ajassa, on kenties vaikea kuvitella tuon ajan ongelmia: Tekstiä ei ollut painettu, sanavälejä ei käytetty, jakeisiin jakamista ei vielä ollut ja monenlaiset lyhenteet olivat käytössä. Evankeliumin lukeminen ääneen oli vaativa tehtävä.

Diakoneilla oli myös opetustehtäviä. Tämä ilmenee esimerkiksi, kun kirkkoisä Augustinus kirjassaan *De catechizandis rudibus* kertoo Karthagon diakoni Deogratiauksesta, josta hän käyttää ilmaisua *condiaconus*, kanssadiakoni. Deogratias oli tyytymätön kykyynsä saarnata ja oli tullut Augustinuksen luo ”saarnatunneille”. Hän pyysi siis Augustinukselta apua opetustehtävänsä hoitamiseen.

Yhteenveto: Diakoni välissä kulkijana ja yhdistävänä johtajana

Johtajuus on innoittanut monet kirjoittamaan pinoittain kirjoja ja järjestämään lukemattomia kursseja. Niiden otsikot ja sloganit ovat usein hienoja: ”Tule oman elämäsi johtajaksi” tai ”löydä johtajuuden ikuiset totuudet”. Myös internetistä löytää kaikenlaisia kauniita johtajuuden luonnehdintoja. Esimerkkinä olkoon ”Karismaattinen johtajuus”, ”Autenttinen ja aito johtajuus”,

tai ”Tehokas johtaminen”. Viime vuosina seuraajia on saanut Robert Greenleafin (2012) Palveleva johtajuus (”*Servant leadership*”). Vähemmän tunnettua on, että Greenleaf piti teorianensa perustana Jeesuksen toimintaa palvelijana. Mark 10:43 käyttää Jeesuksesta termiä *diakonos*, ja Greenleaf kääntää tämän perusermerkityksessään palvelijaksi.

Voisiko varhaisten diakonien viran tutkimuksella olla annettavaa johtajuusajatteluun? Edellä esitetystä on käynyt ilmi, että diakoni oli varhaiskirkossa ”välihenkilö”, jolla oli vastuullisia tehtäviä. Diakonin tehtävälle olennaista oli toimiminen yhdyshenkilönä eri tahoilla: piispan ja muiden välillä messussa ehtoollisenvieton tai rukousten aikana, piispan ja kirkon muun synodin välillä, piispan ja siviiliviranomaisten välillä, sekä evankeliumin ja maailman välillä.

Diakonos oli välissä kulkija – henkilö, joka toimi jonkun toisen puolesta ja eri tahojen välillä. Hän oli avustava johtaja, joka toimi yhteistyössä piispan kanssa. Yhdessä nämä tutkimustulokset varhaisen kirkon diakonien roolista ja tehtävistä tarjoavat mallin yhdistävälle johtajuudelle. Kun nyt elämme maailmassa, jossa eri ryhmät erkanevat yhä kauemmas toisistaan, tällainen johtajuus voisi opastaa meitä kohti syvempää yhteyttä.

Kirjallisuus

- Grossi, V., Koet, B. J., & van Geest, P. (toim.) (2010). *Diakonia, Diaconiae Diaconato. Semantica e storia nei Padri della Chiesa XXXVIII Incontro di studiosi dell' antichità cristiana*. Roma, 7-9 maggio, 2009, *Studia Ephemeridis Augustinianum* 117, Roma.
- Koet, B. J., Murphy, E., & Ryökäs, E. (toim.) (2018). *Deacons and diakonia in early Christianity: The first two centuries*. Tübingen: WUNT II/479.
- Koet, B. J., Murphy, E., & Ryökäs, E. (toim.) (2024). *Deacons and diakonia in late Antiquity: The Third Century Onwards*. Tübingen: WUNT II [toistaiseksi numeroimaton, kustantajalla].
- Koet, B. J. (2019). *The go-between: Augustine on deacons*. Leiden: Brill's Studies in Catholic Theology 6.
- Schillebeeckx, E. (1985). *The church with a human face: A new and expanded theology of ministry*. New York.

Käännös ja editointi: Esko Ryökäs, Anna Sofia Salonen, Jonna Ojalampi